

MAKEDONYA VE KOSOVA TÜRK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDE ÜNLÜ OLAYLARI

Erdoğan BOZ*

ÖZET

Makedonya-Kosova Türk ağızları, öteden beri Türkologların dikkatini çekmiş ve Kowalski'den bu yana üzerinde bir çok çalışma yapılmıştır. Genel olarak Türkiye Türkçesi ağızlarıyla benzerlik gösteren bölge ağızları, özellikle bazı ünlü ve ünsüz değişimleriyle farklılaşırlar. Ünlü değişimlerinin bir kısmı, iç içe yaşanan diğer dillerin etkisiyle meydana gelir. Diğer değişimler ise Türkiye Türkçesinin Doğu, Kuzey-Doğu ve Trakya ağızlarıyla paralellik gösterir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Kosova, Ağızlar, Ses Bilgisi

Abstract

Macedonia-Cosovo Turkish dialects have always attracted turkologists attention and numerous studies have been made on them since Kowalsky. Regional dialects are generally similar to Turkey. Turkish dialects are differed by some vowel and consonant changes. Some of the vowel changes occur because of the effect of other languages that we lived with. other changes are parallel to East, North-East and Thrace dialects of Anatolian Turkish.

Key words: Macedonia, Kosova, Dialects, Fonetic,

Giriş

Rumeli Türk ağızları üzerinde kayda değer ilk çalışmaların Leh Türkolog Tadeusz Kowalski ve Macar Türkolog Gylua Németh tarafından yapıldığını ve yine Rumeli Türk ağızları üzerindeki ilk tasnifin Németh'in eseri olduğunu Janos Eckman'dan öğreniyoruz.¹ Bu ilk çalışmalardan

* Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğr. Üyesi.

¹ Janos Eckmann, "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1960*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.189. Eckmann'a göre, Bulgaristan Türk ağızlarını mahallinde inceleyen Németh, Rumeli Türk ağızlarını doğu ve batı olmak üzere başlıca iki gruba ayırır. Ona göre, doğu -batı sınırı Lom-Sofya-Samokov-Küstendil çizgisi güneye inerek belirlir. Bu tasnifte Makedonya Türk ağızları batı grubunda kalır.

bugüne değin bölge ağızları üzerinde yurt içi ve yurt dışında bir çok çalışma yapılmıştır.²

Biz bu çalışmamızı, Prof. Dr. Hamdi Hasan'ın Türk Dil Kurumunca yayımlanan **Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler** adlı eserindeki toplam 1973 atasözü ve 1223 deyim üzerinde gerçekleştirdik. Sözü'nün ettiğimiz atasözleri ve deyimleri tarayarak bölge ağızlarındaki ünlü değişmelerini tespit etmeye çalıştık.³ Bu arada mevcut ünlü değişmelerini çeşitli Anadolu ağızlarıyla karşılaştırma yoluna gittik.

1. ÜNLÜ OLAYLARI⁴

1.1. Ünlü Uyumları

1.1.1. Damak Uyumu: Bölge ağızlarında genel olarak kalınlık-incelik uyumu geçerli olmakla beraber bu uyumun iki farklı yanını belirtmekte fayda var.

1.1.1.1. Türkiye Türkçesine Göre Damak Uyumunun İleri Olduğu Durumlar

1.1.1.1.1. Kök ve Tabanlarda

Kalınlık

duşman <düşman (a.372) halal <helal (d.639) halva <helva (d.555)
hapis <hapis (d.553) kadir <kadir (d.742) kostonu<kostüm + (a.570)
ruya <rüya (a.849) vaktında<vakit+ (a.391) vujut<vücut (a.1857)
zından <zindan (a.129)

İncelik

iktider <iktidar (a164) kirez <kiraz (d.808) müti < mûti (a.1475)
terezisi<terazi+ (a.737)

² Bu konudaki başlıca çalışmalar için bkz. Hamdi Hasan; *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.15 (53 numaralı dipnot); Tuncer Gülensoy, *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi yayınları, Ankara, 1981, s.108-124; YÖK internet sayfasında yaptığımız taramada bir tez rastlanılmıştır: <http://www.yok.gov.tr:8080/YokTezSrv?USER=INTERNET>, Nazim İbrahim; *Vrapçište ve çevresi Türk ağzı (Makedonya)*, Ankara, 1997; Oktay Ahmed'in internet sayfasında bölge ağızları üzerine yapıldığı çalışmalara ulaşmak mümkündür: <http://www.geocities.com/Paris/Rue/3131/bibliography.html>

³ Referanlardaki a (atasözleri), d (deyim) karşılığında kullanılmıştır.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Argunşah; "Kıbrıs Ağzında Ünlü Değişmeleri" *İlmi Araştırmalar*, S. 11, s. 7-27, İstanbul, 2001, Ahmet, Caferoğlu; "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1964, s.1-33, Ankara, 1989.

Türkiye Türkçesine Göre Damak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar

1.1.1.1.1. Kök ve Tabanlarda: Çok heceli kelimeler sonundaki ı, u ve ü ünlülerinin i'leşme temayülü kök ve tabanlarda kalın sıradan kelimelerde uyumu bozmaktadır.⁵ Bu olayı Anadolu ağızlarının bir kısmında da görmekteyiz.⁶ Leyla Karahan'ın tespitlerine göre bu, Kuzeydoğu ve Doğu grubu ağızları için karakteristik bir değişimdir.⁷

aci (a.17)	akıllı (a.93)	ari (a.151)
ari (d.484)	borci (a.110)	brondugi (a.8)
fuçi (a.363)	halını (a.32)	koyşi (d.688)
kuri (a.599)	kuti (d.20)	mezarını (a.41)
oldi (d.57)	sari (d.734)	soni (a.14)
suyi (d.48)	turli < türlü (D.303)	ugurli (d.175)
uyki (a.31)	yaralari (d.19)	yoli (d.388)

Özellikle inceltici ünsüzler (c, ç, n, s, ş, y) komşuluğundaki kalın sıradan kelimelerde uyum bozulabilmektedir.⁸

açık (d.14)	açık (d.385)	arşın (a.951)
ayıkla (d.179)	ayır<hayır (a.1838)	biçak (a.306)
çakşır (d.462)	çarşıya (a.407)	çikarır (a.599)
çikmak (d.32)	çikti (a.1738)	çiplagi (a.326)
inanmas (d.623)	ısırmayan (a.283)	ısırsın (d.484)
isladır (a.623)	kaşık (d.304)	koyina (a.338)
kuyiya (a.534)	saçık (d.16)	siçan (a.300)
şaşilar (a.537)	şaşkin (a.1734)	yikamak (d.324)
yikar (a.1700)	yikılmas (a.677)	yılanın (a.1812)

⁵ bkz. Hasan, *a.g.e.*, s.17; Janos Eckmann, "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", Ankara, 1962, s.115.

⁶ krş. Turgut Günay; *Rize İli Ağzları*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1978, s.72; Sadettin Özçelik-Erdoğan Boz, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 2001, s.46-47; Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1994, s.10.

⁷ Leyla Karahan, *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1996, s.56, 98

⁸ krş. Hasan, *a.g.e.*, s. 17; Günay, *a.g.e.*, s. 64; Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1997, s.29; Emin Kalay, *Edirne İli Ağzları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1998, s. 27

Bunların dışında birkaç alıntı kelime de damak uyumu bozulmuştur:

ema <ama (d.297) fira <fire (d.582)
müftaç < muhtaç (a.1628) mürat<murat (d.302)

1.1.1.2.2. Eklerde : Bölge ağızlarında çoğu kere ince ünlülü bazen de kalın ünlülü olarak kullanılan ve bu suretle kalınlık-incelik uyumunu bozan ekler şunlardır:⁹

Geniş Zaman Eki: -ır

ceçirmek (d.586) geçirmek (d.312) gelır (a.38)
gelır (d.107) igrenır (d.448) süleşırse (a.1069)
verır (d.278) verırsın (a.292) yürenır (a.6)

Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki: -miş

anlamamışım (d.110) bogulmuş (d.317) bulmuş (d.359)
donmuş (a.354) doymuş (a.354) kakmamış (d.343)
kaldırmış (a.297) kaldırmış (a.297) olmış (d.118)
vurmuş (a.492) yanmış (a.71) yunmamış (440)

Dilek-Şart Eki: -sa

akmase (d.73) alırsen (a.809) bilsa (a.1121)
bilsa (a.317) düşsa (d.363) düşsan (d.467)
kessan (d.249) olurse (a.1084) üfürsan (d.1130)
versa (d.95) yapamasen (d.1171) yaparsen (a.1082)
yesan (a.1001)

Emir-İstek 2. Teklik Kişi Eki: -sın

beklesın (1145) cersın (d.443) çiksın (d.1193)
düşürmesın (d.94) gitsın (d.373)

Fiilden Fiil Yapım Eki: -ıl

çekılır (a.47) çiverılme (a.488) dizıldı (d.321)
ekılmez (a.37) ezılır (a.1100) geçılmemek (d.426)
gidılmes (a.369) girılmez (d.342) verilmes (a.1193)

⁹ krş. Eckmann (1962) *a.g..m.* s.115-116

Fiilden Fiil Yapım Eki: -in

bilinmedik (a.314) bilinmez (d.282)

Fiilden Fiil Yapım Eki: -ış

bitişmez (d.220) bitişti (d.813) yetişmez (d.164)

Fiilden Fiilden Yapım Eki: -ma (Yalnızca kelime sonunda uyumu bozar.)

cirma (d.384) çekma (a.472) dema (a.801)

düşünma (a.203) etma (a.274) içma (a.407)

sülema (a.398) yükselma (a.1593)

Fiilden Fiil Yapım Eki: -iz-ır > -zır

emzırmes (a.500)

Fiilden Fiil Yapım Eki: -Dır

egdirmek (d.338) kükleştirmege (d.572)

Fiilden İsim Yapım Eki: -ış

inışı (a.1033) verişte (d.513)

İsimden İsim Yapım Eki: +lık

benlikle (a.284) benlikle(a.284) birlik (a.1485)

birlik (a.357) cençlıkte (a.416) çemliklerini (d.435)

çütılıge (a.743) eylik (a.615) fenalığı (a.378)

parelık (d.274) pislik (a.81) sarılık (d.414)

İsimden İsim Yapım Eki: +sız

besmelesız (a.287) çüpeksız (d.35) edepsız (d.202)

emeksız (a.740) etsız (a.682) ipsız (d.729)

küpeksız (d.349) paresız (a.407)

İsimden İsim Yapım Eki: +cik

kılancik (a.303)

3. Teklik Kişi Bildirme Eki: +dır

bellidir (a.286) beterdır (d.646) çeskindır (a.550)

deydir <değildir (a.90) dildir (a.84) dildir (d.275)

kapisiyçindir < kapısı içindir (d.496) nedir (d.896)

sermayedir (a.85)

Teklik Kişi İyelik Eki: +ım

çeyfım <keyfım (d.382) elıme (d.467) eşegım (d.1134)
yüregımde (d.1207)

3. Teklik Kişi İyelik Eki: +(s)I

birbirıne (a.291) cendısını (a.34) cigerlerımı (d.392)
cübegını (d.397) dişını (a.609) gelinımı (a.625)
obırından (d.347) vemesını (d.111) yerından (a.63)

İlgi Eki: +(n)ın

ceenemın (d.380) çüpegın (a.386) delinın (a.330)
dilencinın (d.361) dogrinın (a.117) elın (a.330)
eşegın (a.235) evın (d.23) güzlerin (d.110)
güzlinın (a.26) herçezın (d.144) şeyın (a.345)

Çokluk Eki: +lar

misafirlar (d.367)

Yaklaşma Eki: +a

camıya (d.893) kima (d.802)

Soru eki : mi

kırıldı mı (a.144) oynar mı (d.516) var mı (d.227)

Vasıta Eki: +le(n)

allahlen (d.1119) ayakle (d. 292) kısıaçlen (d.54)
kurşumlen (d.305) kurtlen (d.835) mumle (d.137)
sırayledır (688) sırayledır (d.344) şandanle (d.137)

Sıfat-fiil Eki: -DıK

bıldıgını (a.415) bildikten (d.102) bindığı (d.287)
cittığın (a.426) yedığı (d.1182)

Zarf-fiil Eki: -ince

yakışınca (a.718) yatışınca (a.718)

1. Teklik Kişi Fiil Çekim Eki:

yemedim (d.214) yenedim (d.1113)

2. Teklik Kişi Fiil Çekim Eki: -sın

düşersin (a.41) düşmeyesin (d.208) ekersin (a.693)
 gezersin (d.604) gülesin (d.1152) içesin (d.218)
 kaybedersin (a.513)

3. Çokluk Kişi Fiil Çekim Eki: -ık

çekmişik (a.1456)

4. Çokluk Kişi Fiil Çekim Eki: +ler

bakışırler (d.211)

1.1.2. Dudak Uyumu: Bölge ağızlarında genel olarak düzlük-yuvarlaklık uyumu var olmakla beraber burada daha çok uyumsuzluk üzerinde durulacaktır.

1.1.2.1. Türkiye Türkçesine Göre Dudak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar

1.1.2.1.1. Kök ve Tabanlarda: Bölgede çok heceli kelimeler sonundaki ı, u ve ü ünlülerinin i'leşme temayülü düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır:

cüti (d.402) cüzi (d.408) düşküni (d.322)
 düşti (d.160) günü (d.81) güzi (d.127)
 süti (d.122) üzümi (d.85)

Bunların dışında düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan sayıca az birkaç örnek de şunlardır:

ayo < ayı (a.1751) dokos (d.504) koloç < kılıç (a.1559)

Ayrıca dudak ünsüzleri komşuluğunda görülen yuvarlaşmalar dolayısıyla ortaya çıkan düzlük-yuvarlık uyumunu bozan örnekler (bkz. 1.4.) ve iç veya son sesteki dar ünlülerin çeşitli sebeplerle genişlemesine bağlı olarak görülen düzlük-yuvarlık uyumunu bozan örnekler (bkz. 1.9.) için ilgili yerlere bakılabilir.

1.1.2.1.2. Eklerde: Bölge ağızlarında çoğu kere düz ünlülü bazen de geniş ünlülü olarak kullanılan ve bu suretle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan başlıca ekler şunlardır:

Aitlik Eki: +ki¹⁰

günki (a.379)

¹⁰ krş. Eckmann (1962) *a.g.m.* s.115

Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki: -miş¹¹

düşmüş (d.261)

İsimden İsim Yapım Eki: +lık (İkili şekil gösterir)

dostlık (A.661) dostluk (a.662)

1.2 Ünlü Türemeleri:

1.2.1. Ön Seste Ünlü Türemesi: Daha çok “**l, r, s, ş**” ünsüzleriyle başlayan alıntı kelimelerde, ön seste hiçbir organik bağı olmayan ünlülerin türemesi olayıdır. Bu olay, bir çok Anadolu ağzında görülen yaygın bir değişimdir. Ancak bir (1) örneği tespit edilebilmiştir:

urum < rum (d.1115)

1.2.2. İç Seste Ünlü Türemesi: Kelime ile hiçbir organik bağı olmayan ve alıntı kelimelerde görülen düz-dar ünlülerin türemesidir:

keyif < keyf (d.294) sabır < sabr (d.999)

1.3. Ünlü Düşmesi: Bölge ağzlarında sık görülen bir olay değildir.

1.3.1. İç Seste Ünlü Düşmesi: Bu olay hem tabanlarda hem de ekleşme sonucu vurgusuz orta hecede genellikle düz-dar ünlülerin düşmesi şekliyle görülmektedir:

ahrette < ahiret (a.691) arfe < arife (a.150) *bragar
< bırakır (a.1436)

*brakmadan < bırakmadan (a.895) hapsana < hapishane (d.654) işlar
< işılar (a.1150)

*klaçka < kuluçka (a.1300) *klise < kilise (d.653) *süleyim <
söyleyim (a.1268)

*traş < tıraş (d.231)

(*) İşaretili örneklerde, gerçek bir ünlü düşmesi olmadığı, aksine kaybolan ünlünün normalden daha kısa söylendiği ve bu sebeple imlâda gösterilmediği anlaşılıyor.¹²

1.3.2. Son Seste Ünlü Düşmesi: Sonu ünlü ile biten kelimelere getirilen belirtme eki +(y)I'nin bölgenin bazı ağzlarında +(y) şeklinde kullanılması, ekin sonda bulunan ünlüsünün düştüğü intibamı verse de bunu **derilme** olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹³

¹¹ krş.. Eckmann (1962) *a.g.m.* s.115

¹² krş. Selahattin Olcay, *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 18.

¹³ Erdoğan Boz, “Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu”, *Türk Dili*, Ankara, 2001, S. 600, s. 862.

baltay (d.461)	belay (d.138)	darlıy (a.773)
derey (a.439)	dünyay (d.526)	efendiy (a.707)
fukaray (a.866)	igney (a.417)	kimsey (d.104)
kuyduy (a.763)	manday (a.404)	salatay (d.217)
sofray (a.1265)	yaptıy (a.1575)	yumruy (a.732)

Bunların dışında son seste bir iki örnekte ünlü düşmesi görülmüştür:

ey<eyi (a.832) zay < zayı (a.949)

1.4. Yuvarlaklaşma: Bazı dudak ünsüzleri komşuluğundaki düz ünlüler, söz konusu ünsüzler etkisiyle yuvarlaklaşırlar:¹⁴

bubali < babalı (a.1086) bunara < pınar+ (a.323) büber < biber (a.1018)

fuçi < fiçi (a.363) fukura < fukara (d.193) sarmusak < sarımsak (d.906)
toşan < tavşan (a.1798) vakof < vakıf (a.1838) yapuşmas (a.436)
yapuşturmak (d.517)

1.5. Geçişme: Çoğu kere bir arada kullanılan, biri son seste diğeri de ön seste ünlü barındıran iki kelimenin ünlülerinin kaynaşarak tek kelime haline gelmesidir. Örnekleri sayıca azdır:

kapisiyçindir < kapısı içindir (d.496) kariyçin < karı için (d.566)
pireyçin < pire için (d.307)

1.6. İncelme: Çeşitli sebeplerle bir kelimedeki kalın sıradan ünlülerin ince sıraya geçmesidir. Bölgedeki ünlü incelmelerini **Türkiye Türkçesine Göre Damak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar** bahsinde işlemiştik (bkz. 1.1.1.2.). Burada ise; kalın ünlülü iken bir nevi sıra değiştirerek ince ünlülü hale gelen ancak damak uyumunu bozmayan örnekler verilecektir:

biikli < bıyıklı (a.308) zir < zır (d.1219)

1.7. Kalınlaşma: Çeşitli sebeplerle bir kelimedeki ince sıradan ünlülerin kalın sıraya geçmesidir.¹⁵ Yukarıda işlediğimiz incelme olayında olduğu gibi, burada ince ünlülü iken bir nevi sıra değiştirerek kalın ünlülü hale gelen ancak damak uyumunu bozmayan örnekler verilecektir:

çol<çöl (a.571) çorlok < körlük (d.190) dort < dört (a.1816)
golden < gölden (d.535)

¹⁴ krş. Eckmann, (!960) *a.g.m.*, s.192; Günay, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵ krş. Eckmann, (1960) *a.g.m.*, s.192; Günay, *a.g.e.*, s. 66-67

1.8. Daralma: Türkiye Türkçesinde daha çok daraltıcı etkisi olan “c,ç,n,s,ş,y” ünsüzleri komşuluğundaki geniş ünlülerin yerlerini dar ünlülere bırakması olarak gördüğümüz bu olaya bölge ağızlarında sık rastlanır.

1.8.1. İlk Hecede Daralma: İlk hece ö ünlüsünün, yerini ü ünlüsüne bırakması bölge için karakteristik olmasına karşılık her yerde görülmez. Hamdi Hasan’ın tespitlerine göre; Arnavutça’nın etki alanına yakın veya Türklerin Arnavutlarla iç içe yaşadıkları bölgelerde o, ö ünlüleri hemen hiç kullanılmaz.¹⁶ Bu olay, birçok Rumeli ağızı için de karakteristiktir¹⁷ ve Anadolu’da Kuzeydoğu ve Doğu grubu ağızlarının bir kısmında da görülür:¹⁸

cürmek (d.181)	cürür (a.34)	çütek (a.1122)
gükten (d.264)	gümülür (a.134)	güte (a.39)
güzi (a.26)	güzün (d.301)	süler (a.43)
sünüktür (a.138)	süz (a.62)	üdemek (a.49)
ügünür (a.106)	ülç (a.1095)	üli (d.40)
üz (d.192)		

Bunların dışında, çoğu kere daraltıcı etkisi olan “c,ç,n,s,ş,y” ünsüzleri komşuluğunda daralmalar görülebilir:

biyenmez<beyen- (a.696)	cilit<cedit (d.132)	dili<deli(a.620)
divırmek <devirmek (d.203)	iri<egri (a.1134)	iziyet (a.390)
kınat <kanat (a.113)	mıskaralık <maskaralık (a.856)	

1.8.2. İç Seste Daralma:

gebirik <geberik (a.873) kaybulmas (a.948) süliman <süleyman(a.376)

1.9. Genişleme: İç veya son sesteki dar ünlülerin çeşitli sebeplerle genişlemesidir.

1.9.1. Kök ve Tabanlarda: Bölgede birkaç ağızda görülen ve sayıca az olan bu değişimler, yalnızca kalın sıradan kelimelerde görülür:

barotlen<barut+ (a.1885)	çocuk <çocuk(a.1452)	dokos <dokuz(a.641)
domosdan <domuz+ (a.649)	dovasi <dua+(a.681)	dovaya <dua+ (a.1518)

¹⁶ bkz. Hasan, *a.g.e.* s.16 “Buna göre o,ö ünlüleri, Valandova, Konçe, Koçana, İştıp, Pierlepe, Köprülü ve Kocacık’ta devamlı kullanıldığı halde Ohri, Resne, Manastır, Üsküp ve Kumanova’da çok sınırlı, Gostivar, Kalkandelen ve Kosova Türk ağızlarında ise hiç kullanılmamaktadır.”

¹⁷ Krş. Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1998, s.33-35; Olcay, *a.g.e.*, s. 20; Eckmann, (1960) *a.g.m.*, s. 191-192; Eckmann (1962) *a.g.m.* s.113.

¹⁸ Günay, *a.g.e.*, s.68

koyşona <komşu (a.813) oyoni <oyun+ (d.442) yogort <yogurt (d.340)

Bunun dışında birkaç kelimedede genişleme görülür:

argat <ırgat (d.738) bare < bâri (d.74) çaraklarını <çarık+ (d.427)

kalavuz <kılavuz (a.445) karanca <karınca (d.764)

1.9.2 Eklerde: Bölgede birkaç ağızda görülür. Geniş-yuvarlak ünlülü kelimeye getirilen eklerdeki ünlüler, dar-yuvarlak (u) yerine geniş-yuvarlak (o) şeklinde gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozarlar. Bu olay yukarıda (1.9.1) olduğu gibi yalnızca kalın sıradan kelimelerde görülür:

bogolmak (d.330) bokon boki (d.326) bokondan (a.1827)

boynoni (d.442) çocogon (a.506) çoktor (a.654)

horlok <horluk (d.190) konolmas (a.1072) maçoron <maçor+(d.857)

olor (a.52) onon (a.1521) otor (a.565)

otorma (a.234) yorolor (a.1048) yoroltormak (d.746)

1.10. Düzleşme: Çeşitli fonetik sebeplere bağlı olarak yuvarlak ünlülerin, yerlerini düz ünlülere bırakmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bölge ağızları birden çok heceli kelimeler sonundaki ı,u ve ü ünlülerini i'leşirme temayülü göstermekte. Bu sebeple kelime sonu u ve ü ünlüleri, düzleşerek yerlerini i ünlüsüne bırakırlar (bkz. 1.1.1.2.1.). Bununla birlikte bazı eklerin yalnızca düz ünlülü şekillerinin bulunması düzlük-yuvarlaklık uyumunu da bozar (bkz. 1.1.2.1.2.). Aşağıya diğer örnekler alınmıştır:

bibreg < böbrek (d.884) dert nal <dört nal (d.476) fıkara (d.579)
sısma <susma (a.1718)

1.11. Eskiçil Şekillerin Saklandığı Örnekler:

Bölgedeki fonetik eğilimlere rağmen, eski şekillerini koruyan örnekler de vardır. Bunlar sayıca az olmakla beraber hem bölge ağızlarında hem de Anadolu ağızlarında görülebilecek türdendir.¹⁹

almay < alma+ (a.1257) kardaş (a.1192) müsafir (a.1734)

pare (a.825) üçündür (a-76) yokardan (a.170)

zaif (a.1123) zaman (a.1955)

Sonuç

Bölgedeki ünlü değişimleri, bir kısım Anadolu ağızlarında görülebilecek türden olmasına karşılık kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu çok belirgin özellikleri şöylece sıralamak mümkündür:

¹⁹ Krş. Tuncer Gülensoy; *Kütahya ve Yöresi Ağızı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 40-41.

1. Birden çok heceli kelimeler sonundaki (ı, u, ü) ünlülerinin i'leşme temayülü kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarını bozar.
2. Yapım ve çekim eklerindeki düz-dar (ı, i) ünlülerin çoğu örnekte (ı) olması, ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozar.
3. Yapım ve çekim eklerindeki düz-geniş (a,e) ünlülerin çoğu örnekte (e) bazen de (a) olması, kalınlık-incelik uyumunu bozar.
4. Bölge ağızlarının genelinde ilk hece ünlüsü (ö), daralarak yerini (ü) ünlüsüne bırakmıştır.
5. Bölge ağızlarının bir kısmında, ilk hece ünlüsü (o), diğer hecelerdeki dar-yuvarlak (u) ünlüsünü benzeşme yoluyla (o) yapmıştır.